

ORTA ÇAĞDA RUS-TÜRK İLİŞKİLERİ

DİMİTRİ YEREMEYEV*

Rus tarihi ve Türk tarihi yalnız kapı komşu olarak değil, paralel olarak da gelişerek tay geliyordu. Bunlar arasında çok benzerlik de var. İlk Ruslar (Slâvlar) ve İlk Türkler (Abarlar) 6. yüzyılda Konstantinopolis'i kuşattılar. 9. asırda Arap hilâfetine hizmet eden Orta Asyalı Türk askerleri küçük Asya'da Bizanslılara karşı savaşıyor, Avrupa ıstepli Türkler (Peçenegler) Konstantinopolis'e Trakya'dan yaklaşıyorlar. 907 yılında Kiyef Rus knezi (beyi) Oleg, Konstantinopolis'in kapısına kalkanını çiviliyor...

11.-12. yüzyılda Kiyef Rusyası ve Konya Selçuklu Devleti en parlak tarih devirlerini yaşıyorlar. Fakat 13. asırda Moğollar, bu iki devleti bozguna uğratıp, kırıyorlar. Bu olaylar hemen hemen aynı zamanda oluyor: Kiyef Rusyası 1240 yılında, Selçuklu Devleti 1243 yılında Moğollara mağlup oluyor.

Oysaki Rusya'da Moskova knezliği, Türkiye'de Osmanlı beyliği yükselmeye başlıyor ve bir müddet sonra birer kocaman İmparatorluk hâline geliyorlar. Ama Osmanlı İmparatorluğu 1. Dünya savaşından sonra parçalanıp Türkiye Cumhuriyeti doğuyor. Rus İmparatorluğu ise. 1922 - 1991 yıllarında Sovyetler Birliği olarak devam ederken "soğuk harpten" sonra dağılıp bağımsız bir Rusya doğuyor.

Rusların Türklerle ilişkileri çok eski tarihlere dayanmaktadır. 9. yüzyılın sonları ile 10. yüzyılın ilk senelerinde, başta Kiyef Rusya'sı olarak Doğu Slâv knezlikleri (beylikleri) bazı Türk kavimleri ile değişik - dostane - münasebetlere girmişler. Oysa şunu da kaydetmek gerekir ki Slâvların Türklerle ilk temasları, bu ilk Rus devletleri olan knezlikler daha doğmadan, 560 - 805 yılları arasında rastlar.

Bu dönemde Slâvlar, Asya'dan Avrupa'ya gelen Türk boyları olan

---

* Prof. Dr.

Abarlarla tanıştılar. Abar adı Çin kaynaklarında Apur, Bizans kaynaklarında ise Avar olarak geçer (558 yılında bir Avar heyeti Bizans'a gelmişti).

Değişik tarihsel kaynaklardan bilindiği gibi 626 yılında Abarlar Slâvlarla birlikte Bizans payitahtını (Konstantinopolis) kuşatmışlardı. Sonra, 9. asrın başından beri, Abarlar nedense tarih sahnesinden çekilip yok oluyorlar; ya bir salgından kırılmış, ya da başka kavimlerle karışmış oldular. Abarların birden mahvolması, ilk Rus vakayinamesi olan "Povest' vremennih let" (çeşitli zamanların öyküsü) kroniğinde yazılmıştır. Bu arada Abarlarla ilgili şu deyim de Rus diline girmiştir: "pogiboşa aki Obre" (Obrlar gibi mahvolu). Eğer bir kimse yok olursa, soyu tükenirse bu deyim kullanılır.

Nitekim şunu da belirtmek istiyorum. Obr, eski Rusçada Abar demektir, dolayısıyla gerçek ulusal adları Avarların Abarlar olsa gerek. Çünkü eski Rusça fonetik kuralına uygun olarak Türkçe "a" sesi, "o" sesine dönüşüyordu. Bunun örnekleri çoktur: Meselâ, Rusçada Alper: Olber, Bayan: Boyan, Hazar: Hozar veya Kozar, Kağan (Hakan): Kogan, Kalpak: Kolpak veya Klobuk, Kayı: Kovui, Kazak: Kozak vs. oldu.

Abarcadan Rusçaya giren "kogan" sözcüğü, büyük knez eş anlamlısı olarak Rus hükümdarının ikinci ünvanı olmuştur. Bir Abar hakanının ismi olan Bayan, Boyan şeklinde Rus şahıs adlarından biri olmuştur. Örneğin, orta çağda meşhur bir Rus ozanının ismi Boyan'dır. Abarlar döneminden beri Rusçada yumruk manalı "kulak" kelimesi kullanılır oldu. Eski Slâvca olan ve aynı anlamlı "piast" sözcüğü ise Rusçada kullanılmaz. Kulak sözcüğü, Türkçe kol/kul kökünden gelebilir, hiç bir Slâvca veya Rusça kökü ile ilişkisi yoktur. Boyarin kelimesi de Abarcadan olsa gerek. Feodal, zengin, soylu bir adam demektir. Türkçe aslı "bay er" olabilir.

7. -10. yüzyıllarda tarih sahnesine Hazarlar çıkıyor, yeni bir Türk kavmi. Orta çağda Hazar kağanlığı Doğu Avrupa'da çok kuvvetli bir devletti. Don nehri kıyısında Sarkel isminde bir Hazar Kalesi vardı. Rus vakayinamelerinde ona Belaya Veja denilir ki Beyaz Kale demektir. Asıl ismi galiba Sarı Kale idi.

860'larda Rus devletinin kurulmasına Hazarların etkisi çok büyük olmuştu. Bir zaman Kiyef şehrinin adı Hazarca 'Sambat' idi ve Ruslar Hazarlara haraç ödemişlerdi. Ruslar arasında bir şahıs adı vardı. Kozarin, belki Ruslaşmış Hazarlardan gelen.

968 tarihlerinde Kiyef knezi Svyatoslav Hazarlara hücum etmiş, onların Tamantarhan (Rusça Tmutorokan) ve İtil kentlerini almıştı. Bu, Hazar kağanlığının sonu oldu. Hazarlardan kalan en büyük hatıra, Hazar Denizi'nin adıdır.

7. -12. yüzyıllarda Bulgarlar, yani yeni Türk kavimleri meydana çıkıyor. Bir kısmı Tuna kıyılarında, başka bir kısmı İtil (Orta Volga) ve Çolpan (Kama) kıyılarında yerleşip iki Bulgar devleti kuruyorlar. Rusların başlıca ilişkileri İtil Bulgaristan'ı ile geliyordu. Rusçaya birkaç Bulgar kelimesi girmişti. Örneğin, vataga (alay, kalabalık) eski Bulgarca "vatak" (otak, oda, aile)'tan, kovör (halı) "kavır"dan gelmektedir. Oldukça meşhur bir Rus yazarının soyadı "Bulgarin" de Bulgarcadan gelmiş isimdir.

9. -11. yüzyıllarda Rusya'nın güneyinde Peçenegler ortaya çıkıyorlar. Oğuz uruklarının bir boyu olan Peçenegler (Bacanaklar), Karadenizin kuzeyine gelerek Don'dan Tuna'ya kadar uzanan bozkırları fethetmişlerdi. Onlar, 900 tarihlerinden 1036 yılına dek yaklaşık olarak 130 sene Ruslarla yan yana yaşamışlardı.

Ruslarla Peçenegler arasında bazen savaş olur, uzun müddet de barış içinde hayata devam ederdi. Örneğin, Rus vakayinamelerinde Peçeneglerin Kiyefknezliğinin hizmetine girdikleri, müttefik kuvvetler olarak Rus seferlerine katıldıkları yazılır. İlk Rus-Peçeneg ittifakı 915 senesine aittir. 944 yılında Peçenegler ve Ruslar Bizans'a karşı müşterek bir sefer yapmışlardı. Bizans imparatoru Romanos onlara pahalı hediyeler verip savaştan kurtulmuştu.

Kimi Rusların peçenegce konuşabildiğini vakayinamelerde yazılıdır. Örneğin, yukarıda sözü geçen kronikte şöyle nakledilir: Bir genç Rus, elinde gem dizgin takımı, güya atını arıyormuş gibi, peçenegce konuşarak, Kiyef'i kuşatan Peçeneg kampına girmiş ve Peçeneg kuvvetlerinin ne kadar çok, ne kadar güçlü olduğunu keşfedince Kiyef'e geri dönmüş.

Knez Svyatoslav tam bir Peçeneg başbuğu vasfında bir askerdi. Bir göçebe gibi ata biner, at sırtında sefere katılır ve gayet sade bir hayat yaşardı. 972 yılında bir Peçeneg beyi Kurya, Tuna Bulgaristanı'ndan başarısız bir seferden dönmekte olan Svyatoslav'ı öldürdü... 1036 senesinde Peçenegler, Ruslarca yenildikten sonra Rus steplerinden Tuna Bulgaristanı'na ve Bizans'a göç etmişler.

985 - 1238 yıllarında Rusya'nın güneyinde Oğuz oymakları da yerleşmeğe başladılar. Bu Oğuz kavimlerine Rus vakanüvisleri Tork, Berendey, Kovuy ve Çornıy Klobuk derler. Bütün bu isimler kolayca çözülür: Türk, Berendi, Kayı ve Kara Kalpak diye. "Povest' vremennih let" kroniğinde Torklara ait ilk söz etme 985 senesi ile ilgili, Torklar, Ruslarla beraber knez Vladimir Svyatoslaviç'in İtil Bulgaristanı'na yaptığı sefere katılıp Bulgarları bozguna uğrattılar. 11. - 12. asırlar boyunca Torklar, Rus vakayinamelerine göre, Peçeneg ve Kıpçak akın ve darbelerini önlemek için Ruslara yardım ederlermiş. Örneğin, 1096 yılında Ruslarla birlikte Peçeneglere karşı savaştılar.

1116 senesinde Don kıyılarında Oğuzlara ve Rus steplerinde kısmen kalan Peçeneglere, Asya'dan yeni gelmiş Türk kavimleri -Kıpçaklar hücum ettiler. Savaş, iki gün iki gece sürdü. Yenilen Oğuzlar ve Peçenegler Rusya'ya geçti ve knez Vladimir onları himayesine aldı. Bunları da Ruslar Tork diye adlandırdılar. Eski Torklarla beraber yeni gelenler de atlı askerler olarak Rus ordularında hizmet etmeye başladılar. Rus vakayinamelerinden anlaşıldığına göre Kara Kalpaklar Kiyef knezliğinin, Kayılar ise Çernigov knezliğinin birer hassası olmuş. Bu Türkler, Ruslardan yana Kıpçaklara karşı savaşıyordu, meselâ 1185 yılında knez İgor'un seferine katıldılar.

Rus hizmetinde bulunan Türklerden, bir vakayinameye göre, en sadık olan Berendeylermiş. Bunlar, "Biz, Rus toprağı müdafaa ediyoruz ve knez uğruna ölüyoruz" derlerdi. Berendeyler Rusya içinde geniş bir alana yayılmış, Vladimir-Suzdal bölgesinde bile (Kuzey Rusya) çok yer adı bırakmıştı. Berendeyevo sloboda (bir kasaba), Berendeyevo istasyonu, Berendeyevo boloto (bataklık) bunu gösteren örneklerdendir. Moskova civarında da Berendeyevo köyü var. Rus masallarında Berendey adlı kahraman hareket etmektedir.

Eski Rus edebiyatında Torki, Torçin, Berenday sözcükleri sık sık tekrarlanır. Meselâ, "Torçin adlı ahçı" (Boris ve Gleb destanı 1015), "Berendi adlı Torçin çoban" (Vasilko Terebovlski nasıl kör edildi destanı, 1097) vb. Vakayinamelerde şu şahıs Berendi adları var: Satmazoviç (Satzmazoğlu), Karakoz (Karagöz), Karas (Karaş), Kokay (Gökay), Bastiy (Bastı), Küldürey (Güldürü), Kustugdey (Gündoğdu).

Torklar ve başka Türk boyları (Berendey, Kovuy, Çornıy Klobuklar)

Güney Rusya'da geniş bir bölgede oturuyordu. Ruslar, bu bölgeye Çornıy Klobuk derlerdi. Burada epeyce büyük olan üç kent vardı: Torçesk, Trepol ve Kanev. Daha küçük Türk yerleşim yerleri de mevcuttu. Örneğin, bir vakayinamede yazıldığına göre, Polovtsı, yani Kıpçaklar, altı Berendi kentini zaptetmişler (1176).

İgor seferi destanı olan "Slovo o polku İğoreve"de Rus müttefikleri olan Peçeneg ve Torkların kabile adları var: Tatran, Şelbir, Topçak, Olber (Alper), Revuga (Erboğa). Vakayinamelerde Turpey (Turbey), Bastiy (Bastı) ve Kayep (Kay oba) kabilelerinden söz edilir. Çok ilginç bir kabile ismi Tolkovin'dir. Bu kelimenin Rusça tercüman manası olup Türkçe Tolmaç/Dilmeç'in taklidi olduğu açıktır. En önemlisi de, bu kabileye ait Torklar çevirmenlik yapıyor ve dolayısıyla iki dili, yani Türkçe ve Rusçayı aynı biçimde biliyorlardı. Bu olay, Ruslar ile Türkler arasında sıkı ve geniş temasların olduğuna delâlet eder.

Ukrayna'da Torklarla ilgili yer adları çoktur: Torçesk, Torç, Torçikovo, Torçin, Torskoye, Torçanka, Torçitsa, Torça, Torkov, Torki vs.

Kuban bölgesinde Kırım karşısında şimdi 'Taman' şehri var. Bu sözcük, eski Rusça Tmutorokan'ın tahrifidir. Asıl adı ise Türkçe olarak Tümentarhan veya Tamantarhah şeklinde telâffuz edilebilirdi.

Rus vakayinamelerinde, Peçeneg ve Torkların göçebe veya yerleşik olarak yaşamış olduğu step bölgesinin birçok nehir ve çay adları Türkçedir. Örneğin, Sula isimli bir nehir var. Bu isim Sulu'dan geliyor. Kayala nehrinin adı, Kayalı'dan geliyor (bu nehrin şimdiki Rus adı Oskol'dur, Oskol ise Rusça kaya demektir). Bu iki nehir adı, "İgor seferi destanı"nda da geçer. Dahası da var. Sutin çayının isminde ise kökü olarak süt sözcüğü mevcuttur, bu çayın şimdiki adı -Rusça- Moloçnaya'dır, yani 'Sütlü' demektir. Ve nihayet bir nehir adı daha Süurliy, Süyürlü olsa gerek, yani eski Türkçe "cibinli"dir. şimdi bu nehre Gnıluşa derler, yani kokuşmuş, çürümüş bir nehirdir: sivrisinekler için pek müsait bir su yeridir.

11. - 13. yüzyıllarda Rusya güneyinde Kıpçaklar da göçebelik yapmaktaydı. Batı kaynaklarında Kuman/Koman/Kun, Doğu kaynaklarında Kıpçak/Kıfçak, Rus kaynaklarında ise Polovets (tekil) ve Polovtsı (çoğul) adlandırılan bu Türkler, Güney Rusya'da ilk kez 1055 senesinde ortaya çıkmışlardı. Bu zamandan beri Volga (İtil)'den Tuna'ya

kadar uzanan geniş step şeridi, Rusça'da Pole Polovetskoye (Kıpçak bozkırları) ve doğu dillerinde Deşt-i Kıpçak (Kıpçak ovası) adını almıştı.

Kıpçaklar, Torkları yendikten sonra Rus yurduna varmış ve knez Vsevolod ile barış akdederek geri gitmişlerdi. Bu suretle Ruslarla Kıpçaklar arasında ilk karşılaşma bir anlaşma ile sonuçlanmıştı. Oysa, birkaç yıl sonra Kıpçakların ikide bir Rus knezliklerine saldırdıkları ve Rusların "Steple savaşlarının" değişken başarılarla geçtiği oluyordu. Birkaç örnek: 1061 yılına ait olayı bir vakayiname şöyle anlatır. Polovetsler ilk defa savaşmak üzere Rus yurduna geldiler. Pereyaslavl knezi Vsevolod'u yendiler. Onların Beyi, İskal (İzkal) idi. 1068'de Kıpçaklar büyük kuvvetlerle tekrar Pereyaslavl knezliğine girerek Rusları ağır bir yenilgiye uğrattılar. Dolayısıyla Kiyef'te karışıklıklar çıktı ve knezi Lehistan'a kaçmak zorunda kaldı. 1184'te ise knez Svyatoslav Vsevolodoviç Kıpçakları bozguna uğratarak 17 han ve başbuğ dahil olmak üzere 7 bin Kıpçak askeri esir edip Rusya'ya getirdi. Ama 1185'te Kıpçaklara karşı knez İgor'un seferi suya düştü, kendisi de tutsak oldu.

Bütün bunlara karşın Ruslarla Kıpçaklar arasında ittifak ilişkisi geliyordu. Kıpçaklar bazı Rus knezliklerine, knezler arası anlaşmazlıklar ve rekabetten sık sık doğan iç harplerde yardım ederlerdi. Örneğin, başka Rus knezlerine düşman olan Oleg Svyatoslaviç, Tmutorokan'a kaçmış, oradan Kıpçakları getirip onlarla birlikte Ruslara karşı savaştı. Bu knezin oğul ve torunları tam 12. asır boyunca Kıpçaklarla dünürlüşüp onlar arasında birçok akrabaları vardı. Onun torunlarından biri knez İgor 1180 - 1183 yıllarında Kıpçaklarla bağlaşıktı.

Kıpçaklar, Rus ordularında da hizmet ettiler. Bunların birkaç adı vakayinamelerde geçer: Kuman Polovçanın (1096), Kulmit (1097), Gorepa ve Kuçebiç (1147), Olbir Şeroşeviç (1159).

Kimi kez Kıpçakların Ruslarla birlikte yabancı kuvvetlere karşı da sefere çıktıkları oldu. 1099'da Macarlara karşı yapılan başarılı sefer ve 1221'de Kırım'da Sudak şehrini Selçuklulardan geri almak için yapılan başarısız sefer, bunlardan ikisidir.

Rus-Kıpçak komşuluğu 180 yıl kadar sürdüğü için Kıpçaklar ve Ruslar birbirleriyle adamakıllı kaynaşmışlardı. Rus yüksek tabakasından birçoğunun Kıpçak kızları ile evlenmeleri, Kıpçak büyüklerinden bazılarının

Hristiyanlığa geçmeleri sonucunda Rusların kanına birçok Kıpçak kanı karıştığı, Rus yaşayış tarzına ve Rus diline epeyce Kıpçak etkisi olduğu biliniyor.

Rus steplerinde konar göçer Kıpçaklara Şaru/Şarı/Sarı Kıpçaklar da derlerdi. Bu söz, Kıpçakların Rusça ismi olan Polovets'i hatırlatır. "Poloviy" sarı, sarışın demektir. Kıpçakların diğer bir adı Kuman - kum sözcüğünden geliyorsa, aynı manası var. Demek ki Kıpçakların antropolojik tipi, diğer Türklerden farklı idi; onlar beyaz tenli, sarı saçlı olsalar gerek. Bu münasebetle şu olay da pek ilginç: Güney Rusya'da Orta Çağ göçebelerine ait mezarlıklardan çıkarılan kafataslarının antropolojik incelenmesi gösteriyor ki bunların sahipleri görünüş bakımından Avrupalı (Öropeoid) tiplerinden ayrıklı değildi. Yani Kıpçaklar, Moğollara veya başka Uzak Doğu Asyalılara değil, Avrupalılara benziyorlardı. Bu ise, Kıpçakların Doğu Avrupa'da, başta Slâvlar olarak yerli halklarla epeyce karışmış olduğu neticesinden başka bir şey olamazdı.

12. yüzyılın sonunda Rus-Kıpçak ilişkileri epeyce gelişti. Vakayinamelere göre, Rus knezleri ile Kıpçak hanları arasında sık sık evlenmeler olmuş. Knez Svyatopolk, Tugorkan'ın kızıyla evlenmiş (1094), knez Vladimir Monomah'ın oğulları Yuriy 1107'de ve Andrey 1117'de soylu Kıpçak kızları ile evlenmişler. Dolgorukiy, yani uzun kollu lâkabı takılan Yuriy, 1147 yılında Moskova'ya gelmiş, 1156'da bu şehri tahkim ettirmiş. Bu knez, Moskova'nın kurucusu sayılır. 1147 yılı ise, Moskova'nın kuruluş tarihi olarak kabul edilmiştir.

Knez Ryurik Rostislaviç 1163'te Beglük Han'ın kızı ile evlenmiş, oğulları Rostislav Ryurikoviç, Çornıy Klobuk bölüğüne komutanlık etmiş, Torkların kenti olan Torçesk'te oturmuş. Çernegov knezi Oleg'de Kıpçak başbuğlarından Osuluk'un kızı ile evli idi. Oğulları Svyatoslav gene Kıpçak Ay Oba Hanı'nın kızı ile evlenmiş. Bu evlenmeden İgor doğmuş, 1185'de Kıpçaklara sefere çıkmış. Bu sefere dair bir destan, İgor'un yenildiğini ve esir düştüğünü anlatır. Onun oğlu Vladimir'de tutsak oldu, fakat buna rağmen esaretteyken Konçak Han'ın kızı ile evlendi. Karısı ve çocuğuyla 1187'de vatanına döndü. Konçak ve İgor arasında düşmanlıktan çok dostluk vardı. 1181'de Rus knezlerine karşı savaşıran orduları yenildikten sonra bir kayıkla beraber kaçıp kurtulmuşlardı. Kıpçaklarda esir olurken

de İgor pek serbestçe yaşadı; vakayinameye göre, ava gidermiş, beşi soylu olan 20 genç Kıpçak ona refakat edermiş, 5 hizmetçi ona bakarmış, papazı da varmış...

Vakayinelere göre, knez Svyatoslav Olgoviç'in dayıları Kıpçaklar-
mış: Tüprak ve Kamosa Osolukoviçler.

Kıpçak ve Rus basit insanları da birbirleri ile evlenirdi. Örneğin, İgor'a tutsaklıktan kaçmağa yardım etmiş olan Kıpçak Ovlur (Avlur)'un annesi Rus'tu. Sonra Avlur bir Rus kızı ile evlendi, boyarin (yani feodal) oldu, onun oğul ve torunları soylu ve zengin adamlar oldular.

Ruslar arasında Kıpçak kızları güzellikleri ile ün kazanmış, İgor seferi destanının ozanı onlara "krasnı devki polovetski" (Kıpçak dilber kızları) der. Rus folkloruna destan kız kahramanı olan ve Polânitsa denilen cesur ve güzel Kıpçak kızın tipi girmişti. Rus folklor efsanesi olan bir Bulina'da Rus bahadırı Dobrmya Nikitiç böyle bir Polânitsa ile evlenmiş, kız ise düğün arifesinde Hristiyanlığı kabul etmiş.

Rus kız ve kadınları da Kıpçaklarla evleniyordu. Örneğin, knez Mstislav Vladimiroviç'in annesi ikinci nikâhı ile Başkort Han'ın karısı oldu. Çok Kıpçak Hıristiyanlığı kabul etti, onlar arasında Rus isimleri yayıldı: Roman (bir Kıpçak Hanzadesinin adı), Han Gleb, Han Danilo, Vasiliy, Yuriy vb. Kiyef keşişlerinin yazdığına göre, kimi Kıpçak obaları (soyları) tamamıyla Hristiyan olmuş. Bazı Rus kelimeleri Kıpçakçaya girmiş, bu arada Kıpçak Lügatı olan Codex Cumanicus'ta izba (ev), peç (soba) ve başka Rus sözcükleri vardır.

Rus vakayinamelerinden anlaşılıyor ki hem Kıpçaklar hem de Ruslar birbirlerinin dilini iyi bilenler çoktu. Rus knez ve boyarin ailelerinde çocuklarının anne ve dadıları genellikle Kıpçaklardandı. Tabii, çocuklarla Kıpçakça konuşuyor, onlara Kıpçak ninnileri söylüyordu. Dolayısıyla bu gibi ailelerde yetiştirilen gençler Kıpçakça çok iyi bilir ve konuşurdu.

Aynı zamanda Kıpçak steplerinde binlerce Rus yaşıyordu: kadın, hizmetçi ve köle, esir asker, kul vs.

Steplerde, sonraki Rus kazaklarına benziyen, Türklerle karışmış ayrı bir Rus halkı ortaya çıkmıştı. Bu halk mensuplarına Brodniki derlerdi. Brodnik, göçebe demektir.

Bazı eski Türk folklor konuları, Rus halk edebiyatına girmişti. Bu

arada Sırçan ve Atrak kardeşlerin menkıbesi var. Bu menkıbede şunlar anlatılır. Gürcistan hükümdarı David, 1118 yılında Kıpçakları kendi memleketinde yerleşmeye davet etmiş. Bir Kıpçak Hanı - Atrak - boyu ile birlikte Gürcistan'a göç etmişti. Atrak adının menkıbelerde birkaç şekli var: Gürcüce Atrah, Rusça ise Otrok ve Otrak. Kimi kaynaklara göre 40 bin kadar Kıpçak, Gürcistan'a yerleşmişti. Bu arada, bir meşhur Gürcü soyadı var: Çolakaşvili, (yani Çolakoğlu) Kıpçak ceddinden gelen bir soyun ismi olsa gerek.

Bir zaman sonra başka bir Kıpçak Hanı Sırçan, Atrak'm geri dönmesini istemiş, ona birkaç davetiye göndermiş ama, Atrak hepsini reddetmiş. O zaman Sırçan ona, Kıpçak stebinin şarkılarının etkisiyle vatanını hatırlasın diye bir ozan okuyucu yollamış. Fakat boşuna, şarkılar da tesirsiz kalmış. O zaman okuyucu, çıkınından bir demet yavşan (pelin) çıkarmış, Atrak'a koklamak için vermiş. Yurdunun kokusunu almış Atrak, hemen steplere dönme kararını vermiş.

Eski Türk totemi olan Boz Kurt (Rusça'da Bosy Volk, Seriy Volk) Rus destanlarında efsane kahramanı olmuştu. Bazı folklor eserlerinde Rus knezleri ve Türk hanları birer Boz Kurda dönüşebilirmiş.

Eski Rusya'da bir knez vardı; onun adı Yaroslav, lâkabı ise Osmomış (yani "sekiz köşeli"). O, çok akıllı sayılırdı. Eski Türkçede "sekiz köşeli" deyimini çok akıllı adamı nitelerdi.

Güney Rusya'da Türk ve Rus eski yerleşme alanlarının arkeolojik kazılarının sonuçları gösteriyor ki Rus ve Türk maddi kültürleri birbiriyle epeyce karışmış, cenaze ayinleri bile iki ulusun âdetlerini içine almıştır. Birkaç örnek: Don nehri kıyısında, Sarkel'e yakın bir yerde **göçebe Hristiyanların** mezarlığında yapılan kazı sonucunda bir mezarda üzengi, başka bir mezarda at başı, üçüncü mezarda ise at ayakları bulunmuştur. Bilindiği gibi, göçebeler mezarlara at veya ata ait eşyaları koyarlardı. Demek ki Hristiyan (yani Rus) cenaze âdetleri ile göçebe (yani Türk) âdetleri karışmıştı. Başka taraftan, aynı bölgede Tagança köyüne yakın ve 11. - 12. yüzyıllara ait bir soylu Rus'un mezarında Hazret-i İsa resimli madalyonla beraber at iskeleti bulunmuştur. Ölünün kafatası, Avrupalı tipinde, dolihokefal, yani İskandinav katkısında var. Malûm olduğu gibi, ilk Rus knezleri iskandinavya'dandılar, Varyag denilen Normanlardı. Bu

mezarda gömülen bir knez olabilirdi, çünkü onunla birlikte konulmuş eşyalar arasında kalkan ve topuz vardır.

Kıpçakların sonu, Kiyef Rusyasının sonu ile aynı zamanda oldu. Moğol tehlikesi, Kalka nehri kıyılarında 1223 yılında vuku bulmuş, savaşta Rus, Kıpçak, Kayı, Berendi ve Kara Kalpak askerlerini birleştirdi. Fakat bu kalkan, Moğol başbuğları Subudey Batur ve Cebe Noyon'un ordularınca indirilmiş darbeye dayanamamıştır.

Orta Çağ Türk dilleri olan Abarca, Bulgarca, Hazarca, Kıpçakça ve Peçenegece'den Rusça'ya girmiş ve Rus vakayinameleri ile destanlarında kullanılmış sözcükler çoktur. Bunlardan birkaç örnek: Berendeyka -bir nevi oyuncak. Bilvan/bolvan- taştan heykel; ahmak (pehlivan'dan). Bilinç-işaret, alâmet, simge (bilmek'ten). Bosıy - boz. Boyan - şahıs adı; İgor seferi destanında Boyan isminde bir ozan var. Boyarin - asilzade, soylu bir adam (bay er'den). Bulat - bir nevi çelik; kılıç. Çaga - ceriye, esire, kadın köle. Çugun - dökme demir, font. Gorazd - bir kutsal kuş (horoz'dan). Hodına - hatun, soylu bir kadın (kadın'dan). Klobuk - külâh (kalpak'tan). Kogan - büyük knez, han (Kağan'dan). Kulak - yumruk (kolkul'dan). Kumıs - kırmızı. Kura, kur - sur, kale duvarı (kurmak'tan) Kurgan - tepe, höyük. Nogata - bir para birimi (nakıt'tan). Parça - ipek kumaş (barca'dan). Sagadak, saadak, sagaydak - sadak. Saygat - ganimet. Yemşan, yevşan - yavşan, pelin. İgor seferi destanında kullanılmış Türkçe sözcükler: Haralug - bir nevi çelik (haralujnıymeç - bu çelikten yapılmış kılıç). Horugov - bayrak (korunga'dan). Jençüg - inci. Koçevnik - göçebe. Koşçey - soy başı; cani, zalim (koşçi'den). Ortma - örtme, çarşaf. Yaponçitsa - yapıncak. Yarug - sel yarığı.

Kalka savaşından sonra Moğollar, Asya'ya geri döndüler ama bu savaş onlar için sadece bir cibrî keşifmişti meğer... Bir kaç yıl sonra onlar yine gelecekler.

1235 yılında Moğollar, İtil Bulgaristan'ı fethedip başkenti Bulgar'ı yıkmış, aynı zamanda Başkortları da itaat altına almış, 1237 - 1239 senelerinde Rusya'yı zaptederek egemenlikleri altına almışlardı. Rus müttefikleri olan Kıpçaklar da Moğollara boyun eğmiş, Tatar adını kendilerine almışlardı. (Ruslar ve Kıpçaklar, moğolları Tatar adı altında önceden de biliyorlardı). Böylece, Ruslarla komşu olan bütün Türkler,

başlıca Kıpçaklarla Bulgarlar ve az kalan Peçeneg, Tork, Berendey, Kara Kalpak ve Kayılar bu zamandan itibaren peyderpey Tatar olarak adlandırılmaya başladılar. Kıpçakların yalnız bir kısmı, Macaristan'a ve Bizans'a gitmiş, bazı Kıpçaklar Nikeia (İznik) civarında bile yerleşmişti.

13. yüzyıl biterken Moğol İmparatorluğu parçalanmaya başladı. İlk in bu imparatorluktan Altın Ordu (İtil kıyılarında), Ak Ordu (İrtiş kıyılarında) ve Mavi/Gök Ordu (Tümen'den Aral gölüne kadar uzanan sahada) olmak üzere 3 devlete ayrıldı. Sonra Kazan Hanlığı, Kasım Hanlığı ve Kırım Hanlığı ortaya çıktı.

Bu uzun süre içinde Güney Rusya'da ve Orta Asya'da kalan ve Moğollara oranla sayıca çok üstün olan Kıpçaklar, Moğolları tamamen Türkleştirdi. Neticesinde yeni bir millet tarih sahnesinde doğdu: dili Türk, ismi Tatar, cismi (tabir caizse) birbirleriyle karışmış Bulgarlar, Kıpçaklar, Moğollar ve Ruslar. Yeni ulusun diline ad olarak Tatarca koyuldu.

Rusya'da 240 yıl kadar süren tatar egemenliği birçok yönden Rus tarihine tesir yapmıştır. 13. -14. asırlarda ayrı knezliklere bölünmüş Rus yurdu karşısında gayet muntazam teşkilâtlı ve birlik arz eden büyük bir Moğol imparatorluğu ve sonraları Altın Ordu vardı. Bu iki devlet Ruslar için birer örnek olmuştur.

1240 ile 1430 yılları arasında 130 Rus knezi, Hanların ordugâhlarına gitti. Bunlardan birçoğu Han ordugâhında yıllarca kalıyordu. Bu ziyaretleri esnasında Han'ın nasıl mutlak bir hükümdar olduğunu yakından görüyorlardı. Zaten Han, Rus tabiri ile "Çar" idi. Rus tarihinde Çar adı ilk önce Bizans İmparatorlarına, sonra Altın Ordu Hanlarına verilen bir unvandır. Rusya'da bu unvanı ilk almış Moskova knezi Müthiş İvan (1547) olmuştur.

Tatar hanları, Tatar büyükleri Rus yurdundan alıp getirdikleri kızlar ile, Rus knezleri ise Tatar kızları ile evleniyorlardı. Nogay Han'ın karısı Hristiyandı. Knez Fedor Çeremniy'in karısı han kızı idi. Moskova knezi Yuriy Daniloviç'in karısı Özbek Han'ın kız kardeşi Konçaka Hanımdı (Bunun için galiba Özbek Han'ın oğlu Canibek ve onun karısı Taydula Ruslara karşı çok iyi davranıyordu). Nijniy Novgorod ve Yaroslavl knezlerinin karıları da Tatar mirzalarının (emirzadelerinin) kızları idi.

Rus vakayinameleri ile başka kaynaklardan anlaşılıyor ki Rus

boyarinlerinden birçoğu da Tatar kızları alıyorlardı. Böylece Rusların yüksek tabakası Tatarlaşmaktaydı. Tatarlaşmanın başka yolu da Altın Ordu'dan ve sonraki Kasım, Kazan ve Kırım Hanlıklarından çok Tatar büyüğünün Rus knezleri hizmetine girerek Hristiyanlığı kabul edip Ruslarla karıştıkları oluyordu. Örneğin, 1598 - 1605 yıllarında Rus çarı olan Boris Godunov'un cetleri, İvan Kalita zamanında (1325 - 1340) Rus hizmetine girmiş Tatarlardı.

Rus tarih, edebiyat, kültür, sanat ve biliminde mühim bir rol oynayan 130 kadar asil ailenin Tatar (Türk) kökenli olduğu saptanmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Aksakov, Aksönov, Baskakov, Basmanov, Beklemişev, Bulgakov, Bulganin, Çaadayev, Duguşev, İzmaylov, Karamzin, Kazandeyev, Korsakov, Kuguşev, Malikov, Mansurov, Musin, Narbekov, Saburov, Sartakov, Sokurov, Şeremetev, Taptikov, Topçiyev, Torbeyeve, Timiryazev, Turgenev, Uvarov, Urusov, Yusupov.

Sonra da Tatarlar Rus tarihinde epeyce büyük bir rol oynadılar. Meselâ, 1610 yılında Tatar knezi Urusov, kendisini Rus çarı tanıtmaya çalışan 2. Lje-Dimitri'yi (yani 'Sahte-Dimitri'yi) öldürdü. 1649 yılında Lehlere karşı Ukrayna kazakları ile beraber Kırım Tatarları da savaştılar.

Rus hizmetine girmiş Tatar mirzaları, Moskova knezliğine Moğol - Türk devlet teşkilatı sistemini getirdiler ve Moskova knezliğinde bu sistemin uygulanıp yerleştirilmesine katıldılar. Böylece Moskova knezliğinde devlet fikri, devlet idare şekli ve bilhassa knezlerin hükümdarlık telâkkilerine Tatarların etkisi büyüktü.

Tatar tesiri, iktisadî ve malî alanda da görüldü. Rusya'da ilk kez olarak para sistemi düzene kondu. İstilâdan önce knezler, ancak köylülerden haraç alırlardı. Şehirliler bundan muaf tutulurdu. Tatarlar ise bu iki zümre arasında fark yapmıyorlardı. Herkes vergiye tutulmuştu. Moskova knezliğindeki ve sonraları Rusya'daki vergi sisteminin tamamıyla Tatar teşkilâtının devamı olduğu bilinmektedir. Posta ve ulak teşkilâtı da Rusya'ya Tatarlar tarafından getirildi. Rusça "yamşık" sözcüğü bunu gösteriyor, çünkü yamcı demektir.

Ticaret alanında da Tatarlardan gelen kelimeler Rusça'da çoktur. Bu arada tovar (mal) ve tovariş (yoldaş) sözcükleri Türkçe'deki davar kelimesinden gelir. Dengi (para) Tatarca "tenke"den, tamga ve tamojnya (damga ve gümrük) Türkçe "damga"dan alındı.

Giyimlerde, başlıca Rus yüksek tabakası üzerine Tatar tesiri kuvvetli oldu. Knezlerin ve boyarınların elbiseleri Tatar mirzalarınınkine benzerdi, sırmalı, işlemeli, çok renkli, geniş ve uzundu. Rusçaya girmiş Tatar kelimelerinin çoğu da giyim, kumaş ve deri mamulâtı ile ilgilidir: başlık (kapüşon), başmak (pabuç), byaz (bez), çeprek (çaprak), fata (duvak), kaftan (bir nevi uzun elbise), kiseya (muslin), kolpak (külâh), kumaç (kırmızı kumaş), kuşak (geniş kemer), sunduk (sandık), şarovarı (şalvar), ştanı (pantolon, “iş tan”, yani “iç don”dan gelir bu kelime), utüg (ütü), tübeteyka ve yermolka (takke çeşitleri) vb.

Moskova knezlerinin saraylarında, yaşayış ve düşünüş tarzlarında Tatar Hanlarını taklit ettikleri görülmüyordu. Askerlik, avcılık ve elçilik merasimlerinde ve daha birçok hususta Tatar âdetleri örnek tutuluyordu.

KAYNAKLAR:

Povest vremennih let (İlk Rus vakayinamesi olan “Çeşit zamanların öyküsü” kroniği), Moskova, 1950.

Polnoye sobraniye russkih letopisey (Rus vakayinamelerinin külliyatı), Moskova, 1962.

Slovo o polku İgoreve (İgor seferi destanı), Moskova - Leningrad, 1950.

O, Russkaya zemlâ! (Hey, Rus zemini!) - Eski Rus edebiyatından parçalar -, Moskova, 1982.

TARİH ARAŞTIRMA ESERLERİ:

M. İ. Artamonov, İstoriya Hazar (Hazarların Tarihi), Leningrad, 1962.

N. A. Baskakov, Türkskaya leksikav “Slova o polku İgoreve” (İgor seferi destanında Türk sözcükleri), Moskova, 1985.

S. A. Pletneva, Polovtsı (Polovetsler, yani Kıpçaklar), Moskova, 1991.

A. N. Kurat, IV - XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara, 1972, TTK Basım Evi.

